

Розділ 1.

Теоретико-методологічні проблеми дослідження творчості та когнітивної сфери особистості

УДК: 158.6+153.42+658.409

О.І. Бондарчук

КРЕАТИВНІСТЬ І КОГНІТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ КЕРІВНИКІВ ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ

В умовах соціально-економічних трансформацій суспільства особливого значення набуває підготовка керівників освітніх організацій до творчого розв'язання управлінських проблем. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність розвитку їх творчого потенціалу, орієнтацію на професійне самовдосконалення та особистісний розвиток тощо.

При цьому особистісний розвиток керівника освітньої організації в професійній діяльності ми розглядаємо в контексті закономірних змін, кількісних, якісних і структурних перетворень його особистості як суб'єкта управлінської діяльності, що ґрунтуються на прагненні до професійного вдосконалення, особистісного і духовного зростання, готовності до самозмін і самоствердження в освітянській галузі тощо [1].

Відповідно до розробленої нами моделі особистісного розвитку [1], одним із показників останнього є когнітивне забезпечення взаємодії керівників освітніх організацій з довкіллям у контексті розширення і збагачення когнітивного досвіду на основі здатності до цілісного сприйняття дійсності в усіх її складних взаємозв'язках, розширення і диференціації часової перспективи; сприйняття ними життєвого простору як такого, що забезпечує свободу пересування [2]; суб'єкт-суб'єктної орієнтації і гнучкості у взаємодії з довкіллям тощо.

Зрозуміло, що велику роль при цьому відіграє креативність як інтегративна якість особистості, що є суб'єктивною передумовою та одночасно показником творчості в усіх сферах діяльності особистості [4; 6; 8; 11; 15; 18 та ін.]. У зв'язку з цим можна навести слова Е. Фрома, який визначає креативність як здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це спрямованість на відкриття нового і здатність глибоко усвідомлювати свій досвід [9], а також твердження Дж. Гілфорда щодо таких параметрів креативності особистості, як здатність до виявлення і постановки проблем; здатність до генерування великої кількості ідей; гнучкість (здатність до продукування різноманітних ідей); оригінальність (здатність відповідати на подразники нестандартно), здатність до вдосконалювання об'єкта шляхом додавання деталей; здатність вирішувати проблеми тощо [3].

У соціальному контексті, на думку В.І. Фадєєва, ознаками креативності є незалежність, доброзичливість, відкритість та ін. [8], які забезпечують конструктивну міжособистісну взаємодію.

Таким чином, можна висунути припущення про тісний взаємозв'язок креативності з когнітивним забезпеченням особистісного розвитку керівників закладів освіти як важливого чинника їх ефективної діяльності в умовах соціальних трансформацій у мінливому сьогоденні.

Отже, є потреба дослідити особливості когнітивного забезпечення взаємодії керівників закладів освіти з довкіллям як основи їх особистісного розвитку у зв'язку з їх креативністю, що й складає мету даної роботи.

Визначення когнітивної основи взаємодії керівників освітніх організацій з довкіллям відбувалося за наступними методиками: опитувальник Е. Шострома САТ [7], методика визначення когнітивної складності в міжособистісних стосунках А.С. Шмельова [12], методика Е. Куулз, Г. Ван ден Брока "Тип когнітивного стилю" [17], методика "Креативний потенціал" [7].

При цьому було визначено такі показники когнітивного забезпечення особистісного розвитку керівників закладів освіти [1; 2; 6; 11]:

1) *здатність до розширення і диференціації часової перспективи* (шкала методики САТ "Компетентність у часі", що характеризує здатність суб'єкта пережити теперішній момент свого життя в усій його повноті; бачити своє життя цілісним, відчувати нерозривність минулого, теперішнього і майбутнього);

2) *сприйняття життєвого простору як такого, що забезпечує свободу пересування* (шкали методики САТ "Підтримка", що визначає незалежність цінностей і поведінки суб'єкта від зовнішнього тиску, здатність до вільного вибору стратегій взаємодії з дійсністю, "Самоповаги" і "Самоприйняття", що визначають здатність суб'єкта цінити себе, приймати себе таким, який є, незалежно від зовнішніх оцінок і, можливо, всупереч, ним, а також "Креативність", що визначає рівень творчої спрямованості особистості);

3) *здатність до пізнання дійсності в усіх її складних взаємозв'язках* (шкали методики САТ "Пізнавальні потреби", яка характеризує прагнення суб'єкта до здобуття знань про довкілля, "Погляд на природу людини", яка визначає здатність суб'єкта сприймати природу людини як позитивну, "Синергія", що вимірює здатність до цілісного сприйняття світу і людей в усіх їх, часто суперечливих, зв'язках; "Гнучкість", яка діагностує здатність швидко й адекватно реагувати на мінливу ситуацію; а також методик визначення когнітивного стилю (Е.Куулз і Х. Ван дер Брок) [17] і когнітивної складності (А.С. Шмельов) [12];

4) *суб'єкт-суб'єктна орієнтація у взаємодії з довкіллям*, яка в нашому дослідженні визначалася, зокрема, через здатність до суб'єкт-суб'єктного спілкування (шкали "Контактність", що вимірює здатність людини до встановлення позитивних, емоційно насичених контактів з іншими людьми, "Ціннісні орієнтації", що передбачає визначення того, в якій мірі людина поділяє цінності, властиві самоактуалізованій особистості, "Прийняття агресії", спрямованій на прийняття негативних емоцій, як природних проявів, "Сензитивності" і "Спонтанності", що визначають, наскільки людина усвідомлює власні почуття, в якій ступені виявляє їх у поведінці тощо.

Усього у дослідження взяли участь 482 керівника загальноосвітніх навчальних закладів, які проходили підвищення кваліфікації в Університеті менеджменту освіти АПН України.

Статистична обробка даних (кореляційний та кластерний аналіз) і графічна презентація результатів здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 13.0).

Емпіричне дослідження розгорнулося в декілька напрямків. Насамперед, було визначено рівень когнітивної складності керівників освітніх організацій, під якою слідом за Дж. Бісрі [16] ми розуміли здатність конструювати соціальну поведінкою на основі певних параметрів. При цьому було враховано, що людина з більшою когнітивною складністю має більш диференційовану систему виміру порівняно з особами з меншою когнітивною складністю, і, відповідно, сприймає довкілля як таке, що забезпечує більшу свободу пересування [13]. Ми також враховували, що когнітивна складність як диференційована інтегрованість самосвідомості виявляється на різних рівнях особистості, від темпераменту і психічних процесів до мотивації і поведінкових патернів, при цьому за вищої когнітивної складності людина може більше зрозуміти в собі (обсяг усвідомлюваного в неї більше) [5].

Результати дослідження рівня когнітивної складності за методикою А.С. Шмельова, спрямованій на вимір даної якості у сфері міжособистісного сприйняття [12] засвідчили, що лише третина досліджуваних (32,3 %) керівників освіти має високий рівень когнітивної складності, 54,8 % досліджуваних мають середній, а 13,0 % – низький рівень когнітивної складності.

Наявність серед керівників освітніх організацій осіб з низьким рівнем когнітивної складності викликає тривогу, адже співставлення рівня когнітивної складності з показниками самоактуалізації, визначеними за методикою САТ [7], виявили значні утруднення для осіб з низьким рівнем когнітивної складності щодо орієнтації в часі, гнучкості поведінки, сензитивності, прийняття агресії тощо ($p < 0,01$).

Ці результати узгоджуються з результатами інших досліджень, за якими когнітивно-прості особистості виявляють більшу догматичність суджень, нетерпимість до когнітивного дисонансу, неможливість інтегрувати суперечливу інформацію, більшу схильність до ефекту "ореолу", ригідність тощо [10], тобто, якості, наявність яких у даних осіб зумовлює значні професійні проблеми щодо досягнення цілей освітньої діяльності. І хоча в останній час дослідники констатують загальну тенденцію до зниження когнітивної складності [5], тим більше необхідним є розвиток когнітивної складності керівників закладів освіти з тим, щоби вони не тільки самі могли бачити себе в усьому розмаїтті взаємин зі світу, але й могли сприяти цьому і для всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Як відомо, традиційно когнітивну складність розглядають як складову когнітивного стилю особистості, який, в свою чергу, трактується як індивідуальний спосіб отримання та переробки інформації про впливи довкілля [10], що забезпечує раціональний контроль афективних спонукань і визначає особливості прийняття рішень, спілкування, міжособистісної взаємодії, творчого розв'язання проблем управлінської діяльності тощо [14; 16; 17 та ін.].

Результати дослідження особливостей когнітивного стилю за методикою Е.Куулз і Х. Ван дер Брока [17] дозволили виокремити 4 групи керівників залежно від переважаючого когнітивного стилю (табл. 1).

Когнітивні стилі	Кількість досліджуваних (у %)
"Фактологічний"	25,3
"Плануючий"	37,8
"Креативний"	18,5
"Гнучкий"	18,3

До групи керівників з гнучким когнітивним стилем (18,5 %) було віднесено керівників, які не віддавали переваги жодному із стилів, при описі своєї поведінки в тих чи інших ситуаціях управлінської діяльності використовували елементи всіх стилів тощо

При цьому був встановлений статистично значущий зв'язок ($p < 0,01$) між когнітивною складністю і типом когнітивного стилю досліджуваних керівників: більша когнітивна складність виявляється у випадку креативного і гнучкого стилів, натомість, як плануючий і знаючий стилі переважно відповідають нижчим рівням когнітивної складності.

Наступний етап дослідження передбачав здійснення кластерного аналізу результатів дослідження керівників освітніх організацій за опитувальником САТ і даними щодо когнітивної складності управлінців, у результаті чого було виокремлено 3 кластери управлінців.

До *першого кластера з низьким рівнем когнітивного забезпечення особистісного розвитку* (52,6 % досліджуваних) увійшли керівники з відносно низькими показниками компетентності в часі. Представників даної групи можна охарактеризувати як таких, що мають дискретне сприймання часу, орієнтуються на певний його відрізок, часто зосереджені на минулому, мають низький рівень когнітивної складності тощо.

До *другого кластера з високим рівнем когнітивного забезпечення особистісного розвитку* (25,9 % досліджуваних) потрапили керівники з високими показниками шкал самоактуалізації, особливо за базовою шкалою "Компетентність у часі", що дає підстави охарактеризувати їх як таких, що орієнтуються в часі, розглядаючи його як безперервний потік, легко пов'язуючи минуле, теперішнє й майбутнє, мають цілісне сприймання власного життєвого шляху. Високі показники за шкалою "Сензитивності" свідчать, що представники даної групи либокою відчувають свої потреби, почуття, усвідомлюють свої можливості і, до того ж, мають високий рівень когнітивної складності.

Третій кластер з середнім рівнем когнітивного забезпечення особистісного розвитку (21,4 %) склали керівники освітніх організацій з переважно середніми показниками шкал опитувальника САТ і середнім рівнем когнітивної складності. При цьому виявлені низькі результати за шкалами "Погляд на природу людини" і "Синергія" свідчать про утруднення управлінців, які входять до даної групи, у сприйнятті природи іншої людини як позитивної, цілісного сприйняття дійсності в усіх її суперечливих зв'язках тощо.

На наступному етапі дослідження було отримано дані, які дозволяють підтвердити висунуте нами припущення про взаємозв'язок креативності і когнітивного забезпечення особистісного розвитку керівників освітніх організацій.

Так, зокрема, за результатами кореляційного аналізу встановлено статистично значущий зв'язок між рівнем когнітивного забезпечення особистісного розвитку управлінців та їх креативним потенціалом (табл. 2).

Таблиця 2

Взаємозв'язок когнітивного забезпечення особистісного розвитку керівників освітніх організацій та їхнього креативного потенціалу

Рівні когнітивного забезпечення особистісного розвитку	Рівень творчого потенціалу (кількість досліджуваних у %)		
	середній	вище за середній	високий
Низький	34,1	65,9	0,0
Середній	20,2	67,4	12,4
Високий	10,2	44,6	45,2

З даних, наведених у табл. 3 випливає, що із збільшенням творчого потенціалу керівників зростає їхній рівень когнітивного забезпечення особистісного розвитку ($p < 0,01$).

Висновки. Загалом, результати дослідження свідчать про досить велику значущість для керівників закладів освіти когнітивного забезпечення їх особистісного розвитку.

Водночас, можна констатувати наявність значних резервів в організації взаємодії управлінців-освітян з довкіллям, особливо щодо компетентності у часі, сприйняття життєвого простору як такого, що забезпечує свободу пересування, здатності до пізнання дійсності в усіх її складних взаємозв'язках тощо.

При цьому встановлено статистично значущий зв'язок між рівнем когнітивного забезпечення особистісного розвитку керівників освітніх організацій та їх креативним потенціалом.

Відповідно, актуальними є сприяння особистісному розвитку управлінців, яке, зокрема, можна забезпечити в умовах післядипломної педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук О.І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : монографія / О.І. Бондарчук. – К. : Наук. світ, 2008. – 318 с.
2. Бурлачук Л. Ф. Про критерії розвитку особистості / Л. Ф. Бурлачук, М. Келес // Вісник Київського університету. – Серія : Соціологія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 2. – К., 1996. – С. 90–93.
3. Гилфорд Дж. Три сторони інтелекта / Дж. Гилфорд // Психологія мышлення. – М.: Прогресс, 1965. – С.433–456.
4. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
5. Курбатова Т. Н. Когнитивная сложность как объект психотерапевтического воздействия / Т.Н. Курбатова // Психологические проблемы самореализации личности : [сб. науч. трудов / ред. Е. Ф. Рыбалко, Л. А. Коростылева]. – СПб. : Изд-во СПб ун-та, 2000. – Вип. 4 – С.182–191.
6. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К. : КММ, 2006. – 240 с..
7. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. – СПб. : Речь, 2001. – 448 с.
8. Фадеев В.І. Психологічні умови формування готовності майбутніх учителів початкових класів до розвитку креативності молодших школярів / Фадеев Владислав Иванович : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія". – К., 2006. – 159 с.
9. Фромм Э. Бегство от свободы./ Э. Фромм ; пер. с англ. Ф. Швейник. – М.: Прогресс, Универс, 1995. – 253 с. – (Б-ка зарубежной психологии).
10. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – [2-е изд.] – СПб. : Питер, 2004. – 384 с.
11. Чебыкин А. Я. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности / А. Я. Чебыкин. – Одесса, 1982. – 168 с.
12. Шмелев А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику : теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности / А. Г. Шмелев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 156 с.
13. Янчук В. А. Введение в современную социальную психологию / В. А. Янчук. – Мн. : АСАР, 2005. – 768 с.
14. Allinson, C. W. The effects of cognitive style on leader-member exchange : a study of manager-subordination dyads / C. W. Allinson, S. J. Armstrong and J. Hayes // Journal of Occupational and Organizational Psychology. – 2001. – Vol. 74. – № 2. – P. 201–220.
15. Barron F. Putting creativity to work / F. Barron (.). The nature of creativity ; eds. // R. Sternberg, T. Tardif. – Cambridge: Cambr. Press, 1988. – P. 76– 98.
16. Bieri G. Cognitive complexity-simplicity and predicative behaviour / G. Bieri // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1955. – Vol. 51. – P 263–268.
17. Cools. E. Development and validation of the Cognitive Style Indicator / E. Cools, H. Van den Broeck // Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied – 2007. – № 3. – P. 185–202.
18. Feldman D.Y. Changing the world: A framework for the study of creativity / D.Y. Feldman, M. Csikszentmihalyi, H. Gardner. – Yale: Yale press, 1994. – 183 p.

У статті висвітлено особливості когнітивного забезпечення взаємодії керівників освіти з навколишнім середовищем як показника їхнього особистісного розвитку; визначені особливості здатності керівників до пізнання дійсності в усіх її складних взаємозв'язках, зокрема, компетентність у часі, особливості когнітивного стилю й когнітивної складності, обґрунтований взаємозв'язок креативності керівників і когнітивного їхнього особистісного розвитку.

Ключові слова: креативність, керівники загальноосвітніх навчальних закладів, особистісний розвиток, когнітивна основа взаємодії керівників загальноосвітніх навчальних закладів з довколишніми, когнітивна складність, когнітивний стиль.

О.И. Бондарчук

КРЕАТИВНОСТЬ И КОГНИТИВНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ РУКОВОДИТЕЛЕЙ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье освещены особенности когнитивного обеспечения взаимодействия руководителей образования с окружающей средой как показателя их личностного развития; определены особенности способности руководителей к познанию действительности во всех ее сложных взаимосвязях, в частности, компетентность во времени, особенности когнитивного стиля и когнитивной сложности, обоснована взаимосвязь креативности управленцев и когнитивного их личностного развития.

Ключевые слова: креативность, руководители общеобразовательных учебных заведений, личностное развитие, когнитивная основа взаимодействия руководителей общеобразовательных учебных заведений с окружающими, когнитивная сложность, когнитивный стиль.

O.I. Bondarchuk

CREATIVITY AND COGNITIVE PROVIDING OF PERSONALITY DEVELOPMENT OF MANAGERS OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS SUMMARY

The article reveals distinctive features of cognitive providing of educational managers' interaction with environment as an indicator of their personality development. The author determines managers' capabilities of cognition of reality in its complex interactions, in particular time competence, distinctive features of cognitive styles and complexity; substantiates interconnection between managers' creativity and their cognitive personality development.

Keywords: creativity, managers of comprehensive educational establishments, personality development, cognitive basis of interaction between managers of comprehensive educational establishments and environment, cognitive complexity, cognitive style.
